

je političkih previranja na privredu pokrajine, detaljnije analizirajući pojedine grane. U trećem poglavlju, „Senka 'kontrarevolucije' na Kosovu nad Vojvodinom“, Bjelica analizira obimne rasprave republičkog i pokrajinskog rukovodstva za koje je inicijalna kapisla bila „kontrarevolucija“, odnosno nemiri na Kosovu 1981. Njima je oživljena četiri godine zamrznuta diskusija u toku koje su na površinu izbila „Otvorena pitanja republičko-pokrajinskih odnosa“, što je naslov i tema posljednjeg poglavlja prvog dijela knjige.

Drugi dio knjige naslovljen je „U potrazi za kompromisom“. Tema uvodnog poglavlja, „Usaglašavanje otvorenih pitanja“, jeste nastavak prethodno opisanih rasprava gdje je došlo do kratkotrajnog „otopljanja“ međusobnih odnosa. Izuzetno značajan i zanimljiv momenat iz ovog perioda jeste uspon Slobodana Miloševića na političkoj sceni, čemu i Bjelica posvećuje posebnu pažnju. U drugom poglavlju „Odnosi u Republici – problem federacije“ prikazani su pokušaji saveznog partijskog vrha da utiče na poboljšanje odnosa unutar SR Srbije. Drugi dio knjige završava se poglavljem „Autonomija i kultura: od Golubnjače do Memoranduma“, u kome su predstavljene veze političkih rasprava sa dešavanjima u umjetnosti i nauci.

U posljednjem dijelu, naslovljenom „U susret konačnom raspletu“, autor opisuje sve dinamičniji tok događaja koji će kulminirati u ljeto i jesen 1988. U prvom poglavlju, „Ipak promena, a ne primena Ustava“, Bjelica opisuje smjenu generacija u CK SKS, sa kojom je došlo i do zahtjeva za promjenu saveznog i republičkog Ustava. Rasprave o obimu predviđenih promjena trajale su do same „jogurt revolucije“ i autor ih do kraja pomno prati i analizira. U poglavlju „Osma sednica i potonje zaoštavanje“ autor opisuje dešavanja nakon kojih se kao neprikosnoveni lider srpskih komunista učvršćuje Slobodan Milošević, sa posebnim osvrtom na držanje Vojvodana u tim presudnim momentima. U ostatku poglavlja i dalje su opisane rasprave o ustavnim amandmanima, naravno bez ikakvih rezultata. Ipak, ljeto 1988. donijelo je za politiku SR Srbije do tad nešto neviđeno. Vojvodinu je zapljusnuo talas mitinga čije su teme bile podrška Srbima na Kosovu, ali i podrška republičkom rukovodstvu i protest protiv pokrajinskog. Početak, tok i dešavanja na gotovo svakom od njih te reakcije rukovodstva Bjelica opisuje u poglavlju „Leto '88 – vreme mitinga“. Posebno interesantni u ovom poglavlju jesu prikazi situacije na lokalnom nivou širom Vojvodine, ali i uloga nekih ličnosti kao što

je tadašnji episkop banatski Amfilohije Radović. Posljednje poglavlje naslovljeno je „Finale: 'Jogurt revolucija'“. U njemu autor uporedo objašnjava kako su tekli razgovori o ustavnim amandmanima i splet okolnosti koje su dovele do velikog mitinga u Novom Sadu 5. i 6. oktobra 1988, nakon kojeg je došlo do smjene „autonomaške“ vlasti. Kao što u prvoj knjizi godina početka sporova – 1961. nije i godina kojom autor počinje priču, tako i na kraju – 1988. jeste godina kada su sporovi završeni, ali autor u završnom dijelu „Umesto zaključka: I posle sporova – sporovi“ još jednom daje kraći pregled ideje autonomije Vojvodine ocjenjujući promjene koje su se na tom polju desile poslije 1988, zatim nakon 5. oktobra 2000. pa sve do Ustava Srbije 2006. i Statuta Vojvodine 2009.

Monografija *Sporovi oko autonomije Vojvodine, Knjiga druga: 1974–1988.* predstavlja značajan doprinos srpskoj istoriografiji na polju istorije jugoslovenskog federalizma, socijalističke Srbije, a naročito njenog dijela – SAP Vojvodine. Kako i Bjelica naglašava, i dalje ostaje prostor za naredna istraživanja ovih tema, ali ovom monografijom dat je odgovor na mnoga pitanja koja su i danas prisutna u našoj javnosti te i dalje izazivaju različita tumačenja. Relevantnost teme, dokumentovanost svake navedene informacije, autorova objektivnost i sposobnost za izvlačenje odmjerenih, ali svrsishodnih zaključaka, glavni su razlozi zašto smatramo da je ova monografija obavezna lektira svima koji su zainteresovani za srpsku istoriju 20. vijeka.

Nemanja Vujić

Љиљана Чекић, НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ ВРБАСКЕ БАНОВИНЕ. ОСНИВАЊЕ И УМЈЕТНИЧКИ РАЗВОЈ 1930–1934, књига 1, Бања Лука, Архив Републике Српске, Удружење архивских радника Републике Српске, Art Print, 2020, 231.

Ljiljana Čekić (Dubrovnik, 1966), glumica je Narodnog pozorišta Republike Srpske i predavač na Nezavisnom univerzitetu Banja Luka. Elektrotehnički fakultet završila je u Banjoj Luci a postdiplomske studije na Fakultetu dramskih umjetnosti Univerziteta umetnosti u Beogradu, gdje je 2015. godine odbranila doktorsku tezu iz istorije pozorišta. Jedan je od rijetkih istraživača istorije pozorišta u Republici Srpskoj.

Objavljena naučna monografija predstavlja dio doktorske disertacije koja se bavi osniva-

njem i prvim godinama rada najstarije profesionalne pozorišne kuće u Banjoj Luci i Republici Srpskoj. Pored konsultovanja brojnih naslova iz oblasti istorije pozorišta i uopšte kulturne istorije, korišćeni su periodika i neobjavljeni izvori iz Arhiva Jugoslavije, Arhiva Srbije, Arhiva Republike Srpske i Arhive Narodnog pozorišta Republike Srpske. Istraživanje je obavljeno i u Biblioteci Narodnog pozorišta Republike Srpske, Muzeju Republike Srpske i Pozorišnom muzeju Vojvodine. Nakon uvodnih obraćanja, knjiga sadrži sljedeće cjeline: „Pozorišni život na prostoru Vrbaske banovine od srednjeg vijeka do osnivanja banovina“, „Društvena, ekonomska i politička situacija na prostoru Vrbaske banovine“, „Osnivanje Narodnog pozorišta Vrbaske banovine“, „Organizacija rada Narodnog pozorišta Vrbaske banovine“, „Gostovanja po Vrbaskoj banovini“, zaključna razmatranja, recenzije, popis izvora i literature, registar imena i bilješku o autoru.

U poglavlju „Pozorišni život na prostoru Vrbaske banovine od srednjeg vijeka do osnivanja banovina“ (19–48) govori se o srpskoj pozorišnoj tradiciji koja se može pratiti od vremena Svetog Save. Prva pisana svjedočenja o glumcima u Bosni javljaju se početkom 15. vijeka. Osmanska okupacija je gotovo dovela do iščezavanja pozorišnog života na prostoru Bosne, dok su u Dubrovniku istovremeno nastajala remek-djela renesansne dramske književnosti. Sredinom 19. vijeka, došlo je do oživljavanja pozorišnog života koji je poprimio obilježja nacionalnog romantizma. Uz velike administrativne prepreke, u Bosni su ipak gostovale srpske i hrvatske putujuće trupe iz Srbije i Habzburške monarhije/Austro-Ugarske. Tako je trupa Žarka Fotija Iličića prvi put gostovala u Banjoj Luci 1873. godine, gdje je odigrala Sterijinog „Miloša Obilića“ i Dragaševićevog „Hajduk Veljka“. Putujuće trupe su podstakle i razvoj pozorišnog amaterizma. I novi okupator nakon 1878, Austro-Ugarska, bio je neprijateljski raspoložen prema predstavama iz nacionalnog repertoara. Nova vlast je, pored strogog nadzora nad kretanjem i repertoarom putujućih trupa, podsticala rad austrougarskih trupa koje su igrale zabavni repertoar (lakrdije, romantičarske melodrame, operete), namećući na taj način estetiku trećerazrednih pozorišta bečkog predgrađa. Prelaz iz 19. u 20. vijek je bio obilježen razvojem domaćeg dramskog teksta. Istovremeno, odustajanje od nacionalno-romantičarskog repertoara i prihvatanje francu-

skih i njemačkih komada lakog i zabavnog karaktera od strane putujućih trupa, nailazilo je na osudu u Banjoj Luci i Mostaru. Prvo profesionalno pozorište u Bosni i Hercegovini, pod nazivom Prvo srpsko pozorište u Bosni i Hercegovini, osnovao je u Tuzli Mihajlo Crnogorčević 1898. godine. Vrijeme nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine bilo je obilježeno jeftinim zabavljačko-komercijalnim predstavama dok su se tekstovi iz nacionalne istorije igrali veoma rijetko. Repertoar austrijskih provincijsko-lakrdijaških trupa bio je poražavajućeg kvaliteta i loše je uticao na ukus publike i na domaći pozorišni amaterizam. U periodu 1878–1918, na prostoru Bosanske Krajinje nije zabilježeno nijedno gostovanje Srpskog narodnog pozorišta iz Novog Sada i Hrvatskog narodnog kazališta iz Zagreba. Uspostavljanjem nove države, Kraljevine SHS, u Sarajevu je 1920. osnovano Narodno pozorište dok je u Banjoj Luci sve do osnivanja Vrbaske banovine pozorišna tradicija ostala na nivou „kulturnog incidenta“.

Poglavlje „Društvena, ekonomska i politička situacija na prostoru Vrbaske banovine“ (49–67) donosi pregled opštih prilika na području koje je ušlo u sastav Vrbaske banovine. U jednoj od najzaostalijih oblasti u zemlji, zamašna kulturno-prosvjetna aktivnost se nametala kao nasušna potreba. Ban Svetislav Milosavljević je u prvoj godini banovanja otvorio 126 osnovnih škola i osnovao Muzej i Pozorište. Početkom tridesetih godina u Banjoj Luci pozorišni amaterizam je bio nerazvijen, a publika neizgrađenog ukusa i malobrojna. Osnivanje banovina dovelo je i do reorganizacije pozorišnog života u cijeloj zemlji. Od 1922. pozorišni život je bio organizovan na tri nivoa: velika središnja državna pozorišta (Beograd, Zagreb, Ljubljana), pokrajinska pozorišta (Novi Sad, Osijek, Skoplje, Sarajevo, Maribor, Split) i povlaštena gradska pozorišta (Varaždin, Niš, Vršac, Subotica, Bitolj i druga). Nakon 1929, pored tri središnja državna, postojala su oblasna, banovinska i povlaštena pozorišta. Osim Narodnog pozorišta Vrbaske banovine, osnovana su i banovinska pozorišta u Nišu, Skoplju, Splitu, Cetinju i pozorište Dunavske banovine „Kneza namesnika Pavla“. Gotovo cjelokupan pozorišni rad se našao pod kontrolom Ministarstva prosvjete. Analiza budžetskih izdvajanja je pokazala da su sredstva dodjeljivana središnjim bila devet puta veća u odnosu na sredstva dodjeljivana banovinskim pozorištima. Plate provincijskih glumaca su bile ponižavajuće male.

O osnivanju Pozorišta govori poglavlje pod naslovom „Osnivanje Narodnog pozorišta Vrbaske banovine“ (69–106). Osnivanje nije teklo bez prepreka. Teško je bilo bez poteškoća ostvariti zamisao o banovinskom pozorištu u sredini u kojoj je društvo bilo politički, vjerski, nacionalno i kulturno podvojeno. Odluku o osnivanju Narodnog pozorišta Vrbaske banovine donijela je Kraljevska banska uprava Vrbaske banovine 2. septembra 1930. godine. Istog dana, ban Milosavljević je propisao Pravilnik Narodnog pozorišta Vrbaske banovine. Cilj osnivanja ustanove bio je, kako je navedeno u prvom *Pozorišnom godišnjaku*, „da u celoj Vrbaskoj banovini pripomogne izvođenju nacionalno-prosvetnog programa i podigne kulturni nivo u ovoj dosada tako zapuštenoj pokrajini, koji je tuđinska vlast ostavljala u mraku, bez škole i bez ikakve prosvetne pomoći, na polju narodnog prosvjećivanja“. Takođe, vrlo važna je bila i ideološko-politička misija tog „malog hrama umetnosti i jugoslovenske misli“. Najznačajniji umjetnik koji je pomogao osnivanje Pozorišta bio je Dušan Radenković, glumac Narodnog pozorišta u Beogradu. Poglavlje daje pregled osnovnih normativno-pravnih akata važnih za rad Pozorišta. Iz njih se vidi da su u radu postojala jasna pravila i precizna hijerarhija, a da su greške kažnjavane. Svečano otvaranje Pozorišta, u adaptiranoj zgradi Sokolane sa 312 sjedišta, obavljeno je 18. oktobra 1930. godine. Tom prilikom odigrane su tri jedinoćinke sa istorijskom, patriotskom tematikom: „Hadži Loja“ Branislava Nušića, „Hej Sloveni“ Riste Odavića i „Povratak“ Budimira Švabića. Premijeru je narušilo to što je rimokatoličko sveštenstvo napustilo salu zato što je jedan od glumaca tokom izvođenja „Hadži Loje“ izgovorio riječ „šokica“. Za incident je bio zainteresovan i sam kralj a, kao odgovor Pozorišta, nepuna četiri mjeseca nakon toga na repertoar je stavljen dramski tekst pod nazivom „Šokica“ koji je napisao rimokatolički sveštenik Ilija Okrugić.

Istoriju vrlo dinamične prve četiri pozorišne sezone donosi poglavlje „Organizacija rada Narodnog pozorišta Vrbaske banovine“ (107–158). Osnivanje i prve četiri sezone odvijali su se pod uticajem i nadzorom bana Milosavljevića. U sredini u kojoj nisu postojali ljudi koji su poznavali pozorišnu produkciju, Pozorište su vodili kadrovi iz državne uprave uz pomoć Udruženja glumaca Kraljevine Jugoslavije. Praksa je pokazala da su rukovođenje i izvršna vlast u Pozorištu pripadali direktoru koji je dolazio iz državne uprave, „a umjetnici su bili

angažovani po potrebi i ostajali su u NPVB onoliko dugo koliko bi neumjetnički lider procijenio da su bili upotrebljivi“. Tih godina banjolučki ansambl je imao svega dvadesetak glumaca u angažmanu, a tokom sezone je igrano 30–35 premijera. Godišnje je izvedeno 240–300 repriza, od kojih gotovo polovina na gostovanjima. Takav način rada je iziskivao izuzetan fizički i mentalni napor glumaca od kojih su neki igrali i preko 40 različitih uloga tokom sezone. Prosječan broj gledalaca na predstavama u Banjoj Luci tokom prve sezone je bio 204. Bilo je to vrijeme stalnih kadrovskih promjena unutar ansambla i čestih smijena upravnika i direktora. Na izgradnju umjetničke fizionomije Pozorišta uticali su upravnici. Sve do 1941. godine na toj funkciji su bili: Dušan Mitrović-Šabalija, Dušan Radenković, Jovan Jeremić, Borivoje Nedić i Živojin Petrović. Dominantan je bio scenski tradicionalizam a do izvjesne modernizacije je došlo tek dolaskom Aleksandra Vereščagina, jednog od najznačajnijih reditelja u Kraljevini Jugoslaviji, u sezoni 1934/35. Prvi banjolučki ansambl je sakupljen stihijski, „više je bio pribježište nezadovoljnim umjetnicima, nego tim koji je trebalo da stvara i razvija pozorišnu umjetnost“. Autor ističe nemogućnost davanja vrijednosnih sudova u pogledu kvaliteta pozorišnih interpretacija s obzirom na to da su prvih godina rad Pozorišta pratili samo listovi *Vrbaske novine* i *Književna Krajina*. Autor tih tekstova je bio pozorišni dramaturg što govori o subjektivnosti stava a, osim toga, Pozorište nije odlazilo na festivale gdje bi moglo dobiti ocjenu kompetentne kritike. U pogledu repertoara, balansirano je između zabavlačkog i umjetničkog. Djela klasične svjetske literature (Šekspir, Gogolj, Molijer) postavljena su u vrijeme kada je tehnički upravnik i glavni reditelj bio Dušan Radenković. Zastupljeni su bili i klasični domaći tekstovi, savremena domaća i strana drama, dječije predstave ali i lakrdije, šaljive igre, vodvilji, pučke igre sa pjevanjem i operete. Prvi Šekspirov komad („Mletački trgovac“), premijerno je odigran 15. marta 1932. godine. Prva i jedina izvedba teksta domaćeg autora sa lokalnom temom tokom prve četiri sezone desila se u sezoni 1932/33. Radilo se o drami „Vrbašanka“ banjolučkog autora Stevana P. Bjelovuka. Prvi lokalni glumci su bili Vlado Zeljković, Muhammed Čejvan i Zlata Čokanović. Pozorište je finansirano kroz donacije Kraljevske banske uprave Vrbaske banovine, pomoć iz svih bano-

vinskih opština i iz vlastitih prihoda. Loša finansijska situacija se dodatno pogoršavala u vrijeme svjetske ekonomske krize ili usljed brojnih elementarnih nepogoda, pa su se javljale i ideje o potrebi gašenja Pozorišta. Opstanak i učvršćenje Pozorišta obezbijedeni su izgradnjom Doma kralja Petra I Velikog Oslobodioca u koji je, zajedno sa drugim kulturnim ustanovama, preseljeno oktobra 1934. godine.

Posljednje poglavlje nosi naslov „Gostovanja po Vrbaskoj banovini“ (159–188). Pozorište je gostovanjima ispunjavalo misiju koju mu je naznačio ban u svečanom govoru prilikom otvaranja, rekavši da ono „ima da bude luča prosvete ne samo u sedištu uprave banovine – Banja Luci, već i svim ostalim gradovima i varošicama iz područja banovine“. Turneje su organizovane tokom čitave godine, a kraj svake sezone bio je obilježen velikom ljetnom turnejom. Na repertoaru su najvećim dijelom bila djela iz nacionalne književnosti, narodni komadi sa pjevanjem i posrbe. U mjestima gostovanja pozornice su bile improvizovane u sokolskim domovima, čitaonicama, hotelima, školama ili se igralo pod vedrim nebom. Na turneje su putovali i predstavnici vlasti. Predstave su obično bile praćene klicanjem banu i kralju. Tokom prve sezone Pozorište je provelo 125 dana i odigralo 145 predstava na gostovanjima. Toliki broj gostovanja nikada više nije ponovljen. U prve četiri sezone, Pozorište je prosječno provodilo oko 100 dana na gostovanjima. Glavni oslonac u organizovanju gostovanja bili su lokalni pozorišni odbori, osnivani sa zadatkom da obezbijede potrebne uslove. Posjeta je bila zadovoljavajuća, osim tokom sezone 1930/31. u mjestima „koja nisu dijelila jugoslovensku nacionalnu euforiju“, tj. u mjestima sa značajnim brojem rimokatolika (npr. Derventa). Pozorišna uprava je zbog toga poboljšala saradnju sa rimokatoličkim sveštenstvom što se pozitivno odrazilo na odnos prema Pozorištu. Za stanovništvo islamske vjeroispovijesti pripremani su komadi sa motivima iz muslimanskog narodnog života. Poglavlje donosi i pregled povremenih gostovanja prestoničkih glumaca, koja su predstavljala osvježanje kako za publiku tako i za banjolučki ansambl. Gostovali su Žanka Stokić, Dobrica Milutinović, August Cilić, Božidar Nikolić, Nada Babić, Desa Dugalić Nedeljkić, Nikola Gošić, Josip Maričić, Raša Plaović.

Pored dugogodišnjeg prisustva i rada u pozorišnom životu, Ljiljana Čekić je ovom naučnom monografijom potvrdila da pripada i nevelikom broju ozbiljnih i savjesnih istraživača

nacionalne prošlosti u Republici Srpskoj. Kulturna istorija srpskog naroda zaslužuje i zahtijeva još sličnih istraživačkih poduhvata.

Nikola Ožegović

Nataša Mataušić, DIANA BUDISAVLJEVIĆ: PREŠUĆENA HEROINA DRUGOG SVJETSKOG RATA, Beograd, Laguna, 2021, 399.

„Ko spasi jedan život, spasio je celi svet“. Misao upisana u drevnom jevrejskom Talmudu može nam na najbolji mogući način pomoći da shvatimo vrednost čoveka ponaosob ma koje on nacionalnosti i veroispovesti bio, a to se na najbolji način manifestovalo tokom Drugog svetskog rata kada je jedna „prešućena heroína“ uspjela da spasi na hiljade dečijih života od sigurne smrti. Iako je utvrđivanje tačnog broja spasene dece izuzetno važno, ono nije i presudno za vrednovanje čitave delatnosti Diane Budisavljević. Nepravедno je, međutim, decenijama nakon toga izbrisana iz kolektivnog sećanja i skrajnuta sa pozornice istorijskih zbivanja. Istoriografska studija koja je pred nama oživljava svu požrtvovanost i hrabrost ovog podviga, odajući svojevrsno priznanje, koje je trebalo da se oda mnogo ranije.

Knjiga *Diana Budisavljević: prešućena heroína Drugog svjetskog rata*, hrvatske historičarke Nataše Mataušić, predstavlja plod njenog višegodišnjeg rada na istraživanju ove teme, koja je kao opsežna doktorska disertacija odbranjena 2020. godine pod naslovom *Diana Budisavljević i građanska akcija spašavanja djece žrtava ustaškog terora*. Prvi autorčin tekst o Diani Budisavljević izašao je 2003. godine kao zaseban odlomak u njenoj knjizi *Jasenovac 1941–1945: logor smrti i radni logor* i misli se da je to prvi pokušaj da se nakon objavljivanja Dianinog *Dnevnika* o akciji spašavanja srpske dece iz ustaških logora progovori na drugačiji način. U ovoj monografiji sabrana su i kasnija saznanja do kojih je autorka došla nakon odbranjene disertacije, a koja su izuzetno važna za sveobuhvatno razumevanje dramatičnih zbivanja i sagledavanje ove akcije koja je nosila naziv po svojoj predvoditeljki Diani Budisavljević. Nataša Mataušić je iscrpno analizirala dostupne istorijske podatke kojima je kritički pristupila radi njihovog adekvatnog tumačenja. Korišćeni su arhivski fondovi Hrvatskog državnog arhiva, Državnog arhiva Zagreb, Arhiva Jugoslavije, Vojnog arhiva